

YUNANİSTAN BORÇ KRİZİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMİNE ETKİSİ

Ersan Bocutođlu¹

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5064-7254

Öz

2007 yılında ABD’de ortaya çıkan finansal kriz, kısa sürede 2008 Küresel Finansal Krizi haline dönüştü. Avro bölgesine ulaşan kriz, ekonomik durgunluğa ve borç krizine yol açtı. Avrupa ülkeleri krizden farklı şekillerde etkilendiler. Krizden minimum derecede etkilenen Almanya’nın yanında krizden ağır şekilde etkilenen Yunanistan da yer almaktaydı. Yunanistan borç krizinin üstesinden gelmek üzere Avrupa Komisyonu (EC), Avrupa Merkez Bankası (AMB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF)’den oluşan Troyka ile anlaştı ve Troykanın dayattığı kemer sıkma politikasını uyguladı. Bu politika, Yunanistan endüstri ilişkileri sisteminde emsali görülmemiş değişikliklere yol açtı ve işçilerin endüstri ilişkileri sisteminin karar mekanizmasından tamamen tasfiyesi ile sonuçlandı. Yunan politikacıların krize karşı vaktinde tedbirler almamaları, borç krizinin doğurduğu yükün önemli bir kısmının Yunan işçi sınıfı üzerinde kalmasına yol açtı. Troykanın bütün bu destekler karşılığında Yunanistan’ın, içinde işçi temsilcilerinin yer almadığı bir endüstri ilişkileri sistemini kabul etmesi, ekonominin rekabet gücünün sadece işçilerin sistemden dışlanması yoluyla sağlanması göstermektedir ki bütün iktisadi krizlerin çözümünün, günün sonunda, işçinin omuzunda kalması bir evrensel liberal iktisat yasası haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: 2008 Küresel Finansal Kriz, Avrupa Borç Krizi, Troyka, Yunanistan Endüstri İlişkileri Sistemi

Atıf için:

Bocutoğlu, B. (2019). Yunanistan borç krizi ve endüstri ilişkileri sistemine etkisi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8, (22), 294-308.

¹ Prof. Dr. Ekonomi ve Finans Bölümü, İİBF; Avrasya Üniversitesi, Trabzon./Türkiye

E-posta: ebocutoglu@avrasya.edu.tr

GREECE SOVEREIGN DEBT CRISIS AND ITS IMPACT ON INDUSTRIAL RELATION SYSTEM

ABSTRACT

The financial crisis emerged in the USA in 2007 turned rapidly into 2008 Global Financial Crisis. When it reached at Eurozone countries, it triggered economic recession and consequently sovereign debt crisis. European countries were affected differently from the global crisis. While Germany was affected minimally from the crisis, Greece was affected severely from the crisis in Eurozone and Greece maximally stood side by side in Eurozone. To overcome its debt crisis, Greece came to an agreement with Troika, consisting of European Commission, European Central Bank and International Monetary Fund, on the austerity measures imposed by the Troika and put such measures into effect. Austerity measures had created an unprecedented change on Greek industrial relation system and ended with the elimination of Greek working class from the decision-making mechanism of industrial relation system. The burden created by the crisis stayed on the shoulders of Greek working class because of that Greek politicians failed to take timely measures against the crisis. In return of full financial support of Troika, Greece's approval of an industrial relation system in which there is no active worker representation and ensuring competitive power of economy by excluding trade unions out of industrial relations system indicate that it is a universal liberal economics law that solution to all financial crisis remains on the shoulders of working class at the end of the day.

Keywords: 2008 Global Financial Crisis, European Sovereign Debt Crisis, Troika, Greek Industrial Relation System

Giriş

2008 Küresel Finansal Krizinin Avrupa'ya yansımāsından olumsuz etkilenen AB siyasi ve iktisadi sistemi, krizin etkilerini tamamen bertaraf edemeden Çin ve Hindistan gibi emek ve üretim maliyeti düşük ülkelerin rekabetiyle karşılaştı. Söz konusu rekabetin baskısı çeşitli Avrupa endüstrilerine tedrici olarak yayıldı, iktisadi ve finansal kriz Avro Bölgesinde egemen devlet borcu (sovereign state debt) krizine dönüştü. Bu durum mteşebbislik ve endüstri ilişkileri sisteminde beklenmeyen tahribata yol açtı.

Egemen devlet borcu, merkezi hükümetin borcu olup milli hükümet tarafından ülkenin büyüme ve kalkınmasını finanse etmek amacıyla, yabancı para cinsinden çıkarılan borç senetleri ile yapılan borçlanmadır. Borç senedini çıkararak hükümetin istikrarı (borcunu geri ödemedeki güvenilirliği), ülkenin kredi derecelendirme kuruluşları tarafından belirlenen kredi derecesi ile tespit edilir. Ülkenin sahip olduğu kredi derecesi, söz konusu ülke borç senetlerine yatırım yapacak yatırımcıların borç verme riskini ölçmelerine ve bu senetlere yapacakları yatırımları değerlendirmelerine imkân verir. Egemen devlet borcuna hükümet borcu, kamu borcu ve milli borç adı da verilir (Chen, 2019). Bu makalede egemen devlet borcu, kısaca borç olarak zikredilecektir.

Yukarıda zikredilen süreci en ağır şekilde yaşayan Yunanistan, borç krizi nedeniyle, Avrupa Komisyonu (EC), Avrupa Merkez Bankası (AMB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF)'den oluşan ve kısaca Troyka olarak nitelenen kredi mekanizmasına başvurmak zorunda kaldı. Troyka, borç krizini ortadan kaldırmak amacıyla, Yunanistan'ın mali ve yapısal değişim programını yöneten ve bu bağlamda kamu finansmanı ve vergi idaresi, emek, emeklilik ve sosyal güvenlik meselelerinde radikal reformlar uygulayan bir yapıdır. Troykanın radikal reformları, Yunanistan endüstri ilişkileri sisteminin paydaşlarını, yani emek ve sermayeyi derinden etkiledi.

Bu makalenin amacı herhangi bir akademik derece elde etmeye yönelik olmayıp, 2008 Küresel Finansal Krizinin Avro bölgesinde ve bilhassa Yunanistan'da yol açtığı yıkımı, borç krizini ve bu krizin endüstri ilişkileri sistemine yaptığı tahribatı, Türk endüstri ilişkileri sisteminin birincil paydaşı olan işçi sendikaları ile paylaşmaktır. Makalede ilk olarak 2008 Küresel Finansal Krizinin sebepleri açıklanmakta, ikinci olarak Avrupa borç krizi ana hatları ile gözden geçirilmekte, üçüncü olarak Yunanistan borç krizi ve sebepleri üzerinde durulmakta, borç krizinin Yunanistan endüstri ilişkileri sistemine etkileri gözden geçirilmekte ve nihayet ulaşılan bulgular sonuç bölümünde verilmektedir.

2008 Küresel Finansal Krizi'nin Sebepleri

Burada 2008 Küresel Finansal Krizinin sebepleri konusundaki bazı görüşler özetlenecek ve krizin ortaya çıkış mekanizması gösterilmeye çalışılacaktır

(Bocutoğlu, 2014). 2008 Küresel Finansal Krizinin nedenleri R. Kuttner'e göre; konut kredilerinin spekülasyona dönüştürülmesine izin verilmesi, Moody's ve Standard and Poor's gibi regüle edilmemiş bazı kredi derecelendirme kuruluşlarının bono derecelendirmesi yapmasına izin verilmesi, eşik altı kredilerin denetlenmesinde zaaf gösterilmesi, aşırı kaldıraçın sınırlandırılmaması, çıkar çatışmalarını gözetim altında tutulamaması, hedge fonları ve girişim sermayesinin regülasyonunda başarısız olunması ve Glass-Steagall Yasası'nın yürürlükten kaldırılmasıdır (Kuttner, 2013, s.1-4).

N. Roubini ve S. Mihm'e göre; finansal yenilikler ve menkulkiymetleştirme, kredi derecelendirme kuruluşları, ahlaki tehlike, de-regülasyon, Glass-Steagall Yasasının yürürlükten kaldırılması ve gölge bankacılık sistemi, küresel finansman ve kaldıraç (Roubini ve Mihm, 2010, s.69-94), ABD Kongresi Finansal Krizi Araştırma Komisyonu'nda Komisyon Başkanı P. Angelides ile B. Born, B. Georgiou, H.H. Murren, B. Graham ve J. W. Thompson'a göre; finansal regülasyonlar ve rehberlikteki yaygın başarısızlıklar, sistemik önem taşıyan çoğu finansal kurumdaki anonim şirket idaresi ve risk yönetiminin başarısızlığı, aşırı borçlanma, riskli yatırımlar ve yetersiz şeffaflık, hükümetin krize hazırlıksız yakalanması ve krize karşı geliştirdiği tutarsız tedbirlerin finansal piyasalarda hüküm süren belirsizliği ve paniği arttırması, finansal piyasalardaki hesap verilebilirlik ve ahlak ilkelerinde sistemik çöküş, konut kredisi standartlarının ve kredi geri ödeme kanallarının çökmesi, tezgahüstü türev ürünler ve kredi derecelendirme kuruluşlarının başarısızlıklarıdır (The National Commission, 2011, s. xv-xxviii).

Komisyon Başkan Yardımcısı B. Thomas ile K. Hennessey, D. Holtz-Eakin ve P.J. Wallison'a göre; kredi balonu, konut balonu, geleneksel olmayan konut kredileri, kredi derecelendirme kuruluşları ve menkulkiymetleştirme, ölçüsüz risk alan finansal kurumlar, kaldıraç ve likidite riski, krizin diğer sektörlerle yayılma riski, genel şok, finansal şok ve panik ile iktisadi krize yol açan finansal krizdir (The National Commission, 2011, s.417-419).

Yukarıda sıralanan konut kredilerinin spekülasyona dönüştürülmesine izin verilmesi, Moody's ve Standard and Poor's gibi regülasyona tabi olmayan bazı kredi derecelendirme kuruluşlarının bono derecelendirmesi yapmasına izin verilmesi, eşik altı kredilerin denetlenmesinde zaaf gösterilmesi, aşırı kaldıraç sınırlamada başarısızlık, çıkar çatışmalarını gözetim altında tutmada başarısızlık, hedge fonları ve girişim sermayesinin regülasyonunda başarısızlık ve Glass-Steagall Yasası'nın yürürlükten kaldırılması, gölge bankacılık sistemi, finansal regülasyonlar ve rehberlikteki yaygın başarısızlıklar, sistemik önem taşıyan çoğu finansal kurumdaki anonim şirket idaresi ve risk yönetiminin başarısızlığı, konut kredisi standartlarının çökmesi gibi nedenlerin 'finansal piyasaların de-regülasyonu (ve regülatörlerin görevlerini yerine getirmemeleri)' başlığı altında toplanması şartı ile 2007 Küresel Finansal Krizinin ortaya çıkış mekanizması şöyle kurgulanabilir: ABD'deki de-regülasyona uğramış ve ahlaki tehlikeye batmış finansal piyasalarda, kredi ge-

nişlemesi ve aşırı kaldıraç kullanımı küresel finansman ile birleşerek, finansal yenilikler (finansal türev ürünler) aracılığı ile fiyat balonlarına yol açmıştır. Krizin yönü finansal piyasalardan reel sektöre doğru olup, Soros'un ifadesiyle kriz, dışsal şoklar tarafından değil, bilhassa finansal piyasaların içindeki dinamikler tarafından yaratılmıştır (Bakınız, Soros, 2014). Zayıf şirketlere yüksek kredi dereceleri veren kredi derecelendirme kuruluşları ile olup bitenleri halktan gizleyen medya da krizden sorumludur.

Finansal piyasaların küreselleşmesi ise krizin küresel ölçeğe aktarılmasına yol açmıştır. Nitekim 2008 Küresel Finansal Krizinin, Avro bölgesi ekonomilerini olumsuz yönde etkileyerek, Avrupa borç krizine yol açtığı görülmektedir.

Avrupa Borç Krizi

Avrupa borç krizini Kenny'nin makalesinden özetlemek mümkündür (Kenny,2019). Avrupa borç krizi ile son on yıllarda biriken kamu borcunu ödemek için Avrupa'nın yaptığı mücadele kastedilmektedir. Avro bölgesinin beş ülkesi, Yunanistan, Portekiz, İrlanda, İtalya ve İspanya çıkardıkları borç senetlerini ödeyecek büyüklükte üretim yapmakta zorlanmıştır. 2010 ve 2011'deki krizlerde bu beş ülke ödeme güçlüğü tehlikesi ile yüz yüze kalacak ilk ülkeler arasında görünmekte birlikte, krizin tüm dünyayı kapsayacak bir tehdit taşıdığı görülmektedir. İngiliz Merkez Bankasına göre söz konusu kriz 1930'lardan beri görülen en büyük krizdir.

Küresel ekonomi 2008 Küresel Finansal Krizinden bu yana düşük bir büyüme göstermiştir. Bu durum Avrupa ekonomilerine ve dünyadaki diğer ülkelere sürdürülemez maliye politikaları dayatmıştır. Yunanistan yıllardır büyük çabalar göstermekte fakat mali reformları gerçekleştirmekte başarısız olmaktadır. Düşük büyüme vergi gelirlerini azaltmakta ve sürdürülemez bütçe açıklarına yol açmaktadır. Gerçekten de Yunanistan'ın borçları, ülkenin bütün üretimini aşacak bir büyüklüğe ulaşmıştır. Ülkenin bu problemi gizlemesine artık imkân kalmamıştır. Borç verenlerin Yunan borç senetlerinden daha fazla getiri talep etmeleri ülkenin borç yükünü arttırmış, Avrupa Birliği ve Avrupa Merkez Bankası (AMB) tarafından kurtarılmaları bir gereklilik haline gelmiştir. Piyasalar, durumları Yunanistan'a benzeyen ülkeleri de dik-kate alarak, ağır borç yükü altındaki ülkelerdeki borç senedi faizlerini yükseltmiştir. Borç senetleri faizlerinin yükselme nedeni son derece basittir. Yatırımcılar, bir ülke borç senetlerine (bonolarına) yatırım yapmayı riskli görürlerse, bu riski kapatacak büyüklükte bir getiri artışı talep ederler. Bu düşünce tarzı kendi kendini besleyen bir kısır döngüye yol açar. Yatırımcının yüksek getiri talebi, krizdeki ülkenin borçlanma maliyetlerini yükseltir. Bu durum borç alan ülkede mali gerilime yol açar ve tekrar borç verenlerin getiri taleplerini yükseltir. Yatırımcı güveninin genel kaybı tipik olarak yatırım

araçlarının hızla elden çıkarılmasına, satılmasına, yol açar ki bu durum sadece ilgili ülkeyi değil, finansı zayıf olan diğer ülkeleri de etkiler. Bu duruma yayılma (contagion) denmektedir.

Kriz karşısında AB harekete geçti, ancak harekette bütün üye ülkelerin onayının alınması gerektiğinden gecikme yaşandı. Eylemin ilk adımı, Avrupa'nın problemlili olan bütün ekonomilerini kurtarmaktı. 2010 yılı Baharında AB ve IMF Yunanistan'a 163 milyar dolar destek vermesine rağmen, Yunanistan 2011 yılının ortalarında ikinci bir kurtarıma başvurusu yaptı ve 157 milyar dolar daha aldı. 2012 Mart ayında, Yunanistan ve kreditorleri bir sonraki kurtarma talebine altlık oluşturacak bir yeniden borç yapılandırması için anlaştılar. İrlanda ve Portekiz de benzer şekilde 2010 ve 2011'de kurtarma desteği aldı. Avro bölgesi devletleri, finansal sıkıntı içinde bulunan üyelerine cankurtaran desteği vermek üzere Avrupa Finansal İstikrar Desteği adlı bir mekanizma oluşturdu.

Olaylara karışan AMB, 2011 yılı Ağustos ayında, gerektiğinde hükümet bonolarını satın alacağını ve bu yolla İtalya ve İspanya gibi ülkelerin altından kalkamayacağı borç faizi artışlarının önleneceğini açıkladı. 2011 Aralık ayında AMB, bölge ülkelerinin sorunlu bankalarına, Uzun Dönemli Yeniden Finans Operasyonu adı altında, aşırı düşük faizli 639 milyar dolar kredi verdi ve 2012 yılında tekrar kredi açtı. Çok sayıda finansal kurumun, 2012 yılında ödenmesi gereken, kredi borcu vardı, bu nedenle aldıkları kredileri, kendi müşterilerine kredi vermek yerine rezervlerinde tuttular. Müşterilere verilen kredilerin düşüklüğü, ekonomik büyümeyi yavaşlattı ve krizi derinleştirdi. Sonuç olarak AMB, bu potansiyel meselede ön almak üzere, bankaların bilançolarını güçlendirme yollarını aradı. Avrupa politika yapımcılarının eylemleri finansal piyasaların istikrarında kısa dönemde faydalı oldu ise de, alınan tedbir doğru çözümün ileriye doğru ertelenmesi olarak algılandığı için eleştiriye uğradı. İlave olarak bir başka büyük sorun ortaya çıktı. Yunanistan gibi küçük ülkelerin AMB tarafından kurtarılması problem yaratmazken, İtalya ve İspanya gibi ülkelerin kurtarılması ciddi bir mesele haline geldi. Bu ülkelerin bozuk finansal durumu finansal piyasalarda 2010, 2011 ve 2012 yıllarının temel sorunu olarak kaldı.

2012 yılında, kriz tepe noktasına ulaştı ve AMB, Avro bölgesini bir arada tutmak için ne yapılması gerekirse yapılacağını açıkladı. Açıklama, sorunlu Avrupa ülkelerinin bono fiyatlarının yükselmesine ve faiz oranlarının düşmesine yol açtı. AMB'nin açıklaması problemi çözmedi ama Avro bölgesinin küçük ülkelerinin bonolarını satın alan yatırımcıları rahatlattı. Bugün Avrupa borçlarının faizi çok düşük seviyelere inmiş bulunmaktadır. 2010-2012 yıllarının yüksek getirileri, yatırımcıları İspanya ve İtalya gibi ülkelere çekti ve bono fiyatlarının yükselmesine ve bono faizlerinin düşmesine yol açtı. Bu durum bölge ülkelerinin bono piyasalarına yatırım yapan yatırımcılara risk almada daha büyük rahatlatma getirmekle birlikte kriz, çok düşük iktisadi büyüme ve Avrupa'nın deflasyona (negatif enflasyona) düşme riski ile hala varlığını sürdürmektedir. AMB duruma faiz oranlarını düşürerek karşılık verdi

ve tıpkı ABD’de olduğu gibi bir finansal rahatlatma (financial easing) operasyonunun başlatılacağı algısına yol açtı.

2011 yılının ikinci yarısında pozisyonlarını küçülmüş olsalar da Avrupa bankaları bölgenin kamu borçlarını elinde tutan en büyük finansal kurumlar haline geldiği için, belirli büyüklükte bir varlığı, ellerinde bulundurdukları borç stokunun belirli bir oranı olarak bilançolarında tutmak zorundaydılar. Eğer bir ülke borcunu ödeyemezse, ülke bonolarının değeri düşer. Bankaların bilançolarında yer alan varlıkların adedinde keskin azalmalar meydana gelir ve banka muhtemelen iflas eder.

Küresel finansal sistemdeki artan bağlantılar nedeniyle, banka başarısızlığı boşlukta durmaz, yıkıcı bir yayılma veya domino etkisi ile bütün finansal sisteme sirayet eder. Bunun en güzel örneği ABD finansal sisteminde görülmektedir. Küçük finansal kurumların birbiri ardına çökmesi, netice olarak Lehman Brothers’ın iflasına, diğerlerinin hükümetçe kurtarılmasına veya zorla ele geçirilmesine yol açmıştır. Avrupa hükümetleri, kendi finansal sorunları ile boğuşmaya başladığından beri, ABD ile karşılaştırıldığında, hükümetlerin krizle mücadelede pek dar bir manevra alanına sahip oldukları görülmektedir. Krizin yayılma ihtimali, Avrupa borç krizini 2010-2012 döneminde küresel finansal piyasaların merkezine oturttu. 2008-2009 piyasa karmaşasının yarattığı hatıralar taze iken, Avrupa dışındaki kötü haberlere karşı yatırımcının tepkisi yumuşak idi: “Riskli olanı sat, finansal bakımdan en sağlam ülkelerin hükümet bonolarını al”. Kriz tepedeyken Avrupa bankaları ve Avrupa pazarları çok kötü bir performans gösterdi. Etkilenen ülkelerin bono piyasaları da, yükselen faizler bono fiyatlarının düşmesi anlamına geldiğinden, kötü bir performans gösterdiler. Aynı zamanda ABD Hazine Bonolarının faizleri de yatırımcının kendini güvene alma güdüsü nedeniyle tarihi olarak dibe vurdu. AMB’nin Avro bölgesini korumaya alacağı açıklaması, dünya ölçeğinde piyasaları coşturdu. Ancak bu coşkunun devamı için Avro bölgesinde sürdürülebilir bir büyüme gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Krizin siyasi sonuçları çok büyüktü. Etkilenen ülkelerde, gelirler ile harcamalar arasındaki farkı azaltmak amacıyla uygulanacak olan kemer sıkma politikalarına yönelim, Yunanistan ve İspanya’da halkın protestoları ve İtalya ve Portekiz’de iktidardaki partilerin seçimleri kaybetmeleri ile sonuçlandı. Ulusal düzeyde kriz, finansal bakımdan Almanya gibi sağlam ülkeler ile Yunanistan gibi zayıf ülkeler arasında gerilime yol açtı. Almanya, Yunanistan ve krizden etkilenen diğer ülkeleri, mali yardım alabilmeleri için bütçelerinde reform yapmaya zorladı, bu durum gerilimi AB içinde daha da yükseltti. Uzun tartışmalardan sonra, Yunanistan netice olarak harcamaları kısma ve vergileri yükseltme konusunda kreditorleri ile anlaştı. Bununla birlikte, yükün önemli kısmı omuzlarına bindiği için Almanya’nın, krize çözüm konusunda gönülsüz davrandığını belirtmek gerekir.

Gerilim, bir veya birkaç ülkenin Avro (ortak para birimi) bölgesinden ayrılma ihtimalini doğurdu. Avrodan ayrılmak ülkelere kendi bağımsız para politikalarını izleme ve AB’nin ortak politikasının dışına çıkma imkânı veriyor

idiyse de, küresel ekonomi ve finansal piyasalar bakımından emsali görülmemiş negatif sonuçlar doğurabilirdi. Almanya'nın bölgenin küçük ülkelerine dayattığı, vergilerin arttırılması ve harcamaların kısılması tabanlı kemer sıkma politikası, kamu harcamalarının kısılmasının düşük büyümeye yol açması anlamına geldiğinden, problematik bir öneri olarak algılandı. Bu durumda yüksek borçlu ülkelerin içinde buldukları çukurdan çıkmaları çok zor olacaktı. Kamu harcamalarının kısılması büyük ölçekli halk protestolarına yol açtı ve politika yapımcılarının krizi çözmek üzere gerekli bütün adımları atmalarını daha da güçleştirdi. Bölge 2012'de, alınan bu politika önlemleri ve işadamları ve yatırımcıların genel güven kaybı nedeniyle, durgunluğa girdi.

Finansal piyasaları arasındaki sıkı örgülü bağ, Yunanistan'daki veya daha küçük Avrupa ülkelerinden birindeki krizin bütün sistemin krizi haline dönüşmesine yol açmaktadır. Avrupa borç krizi sadece Avrupa'nın finansal piyasalarını değil fakat aynı zamanda ABD hükümet bütçesini de etkilemektedir. IMF sermayesinin %40'ı ABD'den gelmektedir. Bu nedenle IMF çok sayıda kurtarma faaliyetini üstlendiğinde, yük ABD vergi ödeyenlerinin üstünde kalmakta, ABD'nin borç yükü giderek artmaktadır. Bunun anlamı Yunanistan ve Avrupa'nın mali bakımdan zayıf ülkelerinin durumu, ABD politika yapımcıları için potansiyel bir uyarı işlevi görmektedir.

Yunanistan Borç Krizi ve Sebepleri

Yunanistan borç krizi ve sebepleri bu hususta hazırlanmış bir doktora tezi üzerinden açık bir şekilde izlenebilir (Etmektzoglou,2013, s.21-43). Avro bölgesinin bazı üye ülkeleri, miktar olarak yüksek ve sürdürülemez boyutta kamu borç seviyelerine sahip oldukları için, Avro bölgesindeki mevcut sosyoekonomik durum, ciddi bir borç krizi ile nitelenmektedir. Avro bölgesinde makul sayılan kamu borcu oranı, ilgili ülkenin GSYİH'sının %3'üdür. Avro bölgesi 2010 yılından beri borç krizi ile yüz yüze olup, Yunanistan, İrlanda ve Portekiz bu limiti aşmıştır. 2010 yılında Yunanistan kamu borcunun GSYİH'sına oranı %146 olup Avro bölgesinin yürürlükteki mevzuatını ihlal etmektedir. Yunanistan, İrlanda ve Portekiz krizi aşmak için Troykaya başvurmuş olup kriz İspanya ve İtalya'ya yayılmıştır.

Yunanistan, bölgedeki en yüksek kamu borcu ve bütçe açığına sahip ülke olması hasebiyle, Avro bölgesi borç krizinin tam merkezinde yer almaktadır. Maruz kaldığı baskıları hafifletmek için mali yardım almak üzere diğer Avro bölgesi ülkelere ve IMF'ye başvurmuştur. 2010 yılından itibaren IMF, AB, Avrupa Merkez Bankası (AMB) ve Yunan hükümeti, krize karşı önemli tedbirler aldılar. 2011 yılında Avrupa liderleri toplantısında, Yunan bonolarını elinde bulunduranlar, kısa dönemde Yunanistan'ın durumunun iyileşmesine katkı yapmak üzere yatırımlarındaki bazı kayıpları kabul ettiklerini açıkladılar. Avrupa Komisyonuna göre, emek piyasalarının zayıflaması, giderek artan belirsizlik ortamında borç krizinin yol açtığı kötüleşen iktisadi faaliyetlerin

sonucudur. Borç krizi Avro bölgesi ülkelerine yayılmış, 2011 yılının ikinci yarısından itibaren belirsizlik ekonominin bütününe hâkim olmuş; yatırım ve tüketim kararlarını olumsuz yönde etkileyerek parasal birlikte başından beri emek piyasasında en yüksek işsizlik oranının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 1980'li yılların ilk yarısından bu yana tedricen gelişen Yunanistan borç krizi, taşıdığı ciddiyet itibariyle; parasal birlik, AB entegrasyonu projesi, kamu finansmanı ve kamu finansmanının sürdürülebilirliği sorunlarını gündeme taşımıştır. Özel olarak Yunanistan ve genel olarak AB, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde, endüstri ilişkileri alanındaki en büyük gerilemeyi yaşamaktadır.

AB bir taraftan da Çin ve Hindistan gibi ülkelerin rekabetinden kaynaklanan bir uluslararası krizin etkisi altındadır. Söz konusu rekabeti göğüslemek amacıyla, AB, endüstri ilişkileri sistemini ileri seviyede deregüle etmeyi, bu yolla emek maliyetlerini düşürmeyi ve rekabet gücünü arttırmayı düşünmektedir. Bu bağlamda ücret politikası ve toplu pazarlık sisteminin bağımsızlığını sınırlandırma ve emek faktörünün gücünü kırma politikaları gündeme gelmiştir. Portekiz, İrlanda, Yunanistan ve İspanya gibi Avro bölgesinin çevre ülkelerinde (bu ülkelere kısaca PIGS denilmektedir) çok güçlü bir şekilde hissedilmek üzere, kriz etkilerini bütün Avro bölgesine yaymıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki, son yıllarda üretimin küresel ölçekte batıdan doğuya kayması, tedrici olarak Avrupa sanayisini kaçınılmaz olarak krize sokmuş, kriz süratle borç krizine dönüşmüş ve Avro bölgesi endüstri ilişkileri sistemi üzerinde yıkıcı tesirler doğurmuştur.

Yunanistan borç krizinin çeşitli sebepleri vardır. İlk sebep, 2000'li yıllarda ucuz sermayeye kolay ulaşım imkânlarına sahip olan Yunanistan'ın, 2002'de Avrupa para birimine (Avroya) geçince, sağladığı ucuz finansmanı ekonominin rekabet gücünü arttırıcı sektörlere yatırmada kullanamamasıdır. Bu arada, AB bünyesinde üye ülkelerin kamu borçlarına sınırlandırma getiren kuralların işletilmediği hususunun da altı çizilmelidir. Yunanistan'ın AB standartları üzerinde kamu borçlanmasına gittiği açıkça görüldüğü halde, AB otoriteleri durumu toleransla karşılamıştır. 2008 Küresel Finansal Krizi, Yunan kamu maliyesini baskı altına aldı ve arka arkaya açıklanan ürkütücü kamu borcu istatistikleri Yunanistan'ın borçlanma maliyetlerini arttırdı. 2010 yılı başlarına kadar, Yunanistan iflas riski ile karşı karşıya kaldı. Bunun üzerine devreye giren AB, AMB ve IMF (Troyka), radikal iktisadi reformlar ve radikal endüstri ilişkileri düzenlemeleri karşılığında, bir mali yardım paketi hazırlanması hususunda Yunan Hükümeti ile anlaştı. Bu birinci gurup tedbirler Yunanistan'ın iflasını geçici olarak önledi, ancak ekonomi ciddi şekilde daraldı ve ülke tekrar iflasa yöneldi. (Bu makalenin yazarı 2010 yılında Yunanistan'da bulunduğu sırada, daralmanın etkilerini bizzat müşahade etme imkânı bulmuştur.) Avrupa liderleri 2011 yılında uygulanmak üzere, ikinci bir ekonomik yardım paketi açıkladı. İkinci anlaşma, Yunan bonolarının değerini düşürdü, finansal yardım karşılığında daha fazla kemer sıkma tedbirleri getirdi. Yunan halkı bu kemer sıkma politikasını onaylamadı. Çünkü bu

politika ile işsizlik 2008'de %7'den 2013'te %27.6'ya yükseldi, genç nüfus işsizliği %50'ye ulaştı.

İkinci sebep, Yunanistan borç krizi sadece sorumsuz ekonomi yönetiminden değil fakat aynı zamanda popülizm ve kayırmacılığa dayalı Yunan siyasi kültürü içinde, ülkenin siyasi sisteminin fonksiyon görmemesinden kaynaklanmaktadır. Yunan siyasiler, 1980'li yıllardan itibaren, sokaktaki adama daha iyi bir hayat sözü vermek, kamu sektöründeki istihdamı arttırmak ve aşırı ücret yoluyla mali disiplini bozmak suretiyle, ülkeyi sorumsuz bir popülizme bulaştırdı. Söz konusu popülizm bağlamında reel ücret artışlarına; sağlık ve emeklilik haklarında iyileştirmeler, sosyal güvenlik yarımlarında artışlar, işçi sendikalarının güçlendirilmesi ve daha bir dizi kamu harcaması arttırıcı iyileştirmeler eşlik etti. Buna karşılık popülizm yoluyla artan maliyetleri karşılamak üzere, reel ekonomide girişimciliği teşvik eden, üretken yatırımları arttıran ve teknolojiyi geliştiren herhangi bir gelişme olmadı. Seçime giren hükümetler, seçim yenilgisi endişesi ile mali disiplin arasında ikilemde kaldıklarında seçim başarısını önceledi ve mali disiplini terk etti.

Krizin Yunanistan Endüstri İlişkileri Sistemine Etkileri

Krizden Önce Yunanistan Endüstri İlişkileri Sistemi (1830-2009)

Yunan endüstri ilişkileri sistemi, ağırlıklı olarak Yunan iktisadi ve siyasi sisteminin evrimi ile yakından ilişkilidir. Yunanistan, 1830-1890 döneminde tarım sektörünün hâkim olduğu pre-kapitalist bir ülke iken, 1890-1922 döneminde, Yunanistan'a dönen göçmenlerin önderlik ettiği altyapı projeleri ve yatırımları ile önemli ölçüde sanayileşmiştir. Hızlı sanayileşmedeki en önemli faktör Küçük Asya'dan (Türkiye'nin Ege Bölgesinden) ülkeye göç eden 1 milyon nitelikli sanayi işgücüdür. 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde Yunan ekonomisinin gelişmesi, Truman Doktrini ve Marshall Planına dayanan doğrudan yabancı sermaye yatırımları aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu yatırımlar 1960'tan sonra artan ve askeri idarenin sendikaları ve muhalif partileri baskı altına aldığı 1967 yılından sonra da ciddi olarak genişleyen bir eğilime girmiştir. Askeri idarenin 1974 yılında düşmesi; küresel petrol krizi ve sendikalardaki değişmeye denk gelen iktisadi bir durgunluğa eşlik etti. 1981 yılında iktidara gelen sosyalist iktidar, endüstri ilişkileri sistemini modernize ederek, işçilerin hayat standardını yükseltmeye ve bir refah devleti geliştirmeye teşebbüs etti. Endüstri ilişkileri sistemini modernize eden yasa, endüstri ilişkileri sisteminde yeni kurumların oluşmasına ışık yaktı, yeni sendikalar kuruldu. Endüstri ilişkileri sisteminin modernizasyonu, 1264/1982 ve 1876/1990 sayılı yasaların yürürlüğe konmasıyla ILO standartlarına dayanarak oluşturuldu ve kurumları, sendikaları ve toplu pazarlık süreçlerini kurumsallaştırdı. Yasalar işçi sendikalarına ilave güç kattı, işçilerin sendikal haklarını güçlendiren karmaşık bir sistem ile üyelerini koruma altına aldı.

Ancak süregiden iktisadi kriz, sosyalist iktidarı düşürdü. 1990'da yeni muhafazakâr hükümet tarafından getirilen serbest pazarlık sistemi ile endüstri ilişkilerindeki modernizasyon devam etti. Bununla birlikte, muhafazakâr hükümetin özelleştirme ile birlikte izlediği neo-liberal politikalar; iktisadi istikrarsızlık, artan işsizlik ve düşen ücretlerle sonuçlandı. Bütün bu gelişmeler kaçınılmaz olarak endüstri ilişkileri sisteminin evrimini ve işçi sendikacılığını olumsuz olarak etkiledi.

Yunanistan'daki 2009 öncesi endüstri ilişkileri sistemi, kriz başladığında, insan onurunu öne alan ve işçilerin minimum düzeyde korumasını sağlayan bir istihdam mevzuatına dayanıyordu. Söz konusu mevzuat ILO tarafından konulan ilkeler çerçevesinde geliştirilmişti. Bu ilkeler, ilgili ülkeler tarafından onansın veya onanmasın, uluslararası emek standartları olarak kabul edilen ILO konvansiyonlarına dayanıyordu. Açıktır ki bir konvansiyon uygulamaya konulunca, onaylayan ülkeler bakımından bunları uygulamak zorunluluk haline gelmekte, konvansiyonlar istihdam ilişkilerini, sözleşmeleri, ücretleri, iş güvenliği ve sağlık gibi hakları koruma amacı gütmektedir.

1980 ve 1990'ların başında konan endüstri ilişkileri standartları, işçi ile işveren arasında sosyal diyaloga dayalı, serbest ve gönüllü toplu pazarlık sistemi ve sisteme yasal yollardan müdahale eden devlet yoluyla kurumsallaştırıldı. Toplu pazarlık görüşmelerinde hem işçi hem de işveren tarafı kendi sendikaları yoluyla temsil ediliyordu. İşveren örgütleri, Yunan Endüstrileri Federasyonu 1917'de, Yunan Esnaf ve Sanatkârlar Genel Konfederasyonu 1919'da ve Yunan Ticari Birlikler Federasyonu 1987'de kuruldu. 1955 mevzuatı, ulusal toplu pazarlık sürecinde, yukarıda zikredilen ve daha alt kademede bulunan işveren örgütlerini işveren temsilcisi olarak belirledi. Söz konusu işveren örgütlerinin yönetim organları, rakip siyasi partilerin görüşü alınarak belirlenmektedir.

Sendikacılık ile siyasetin iç içe olduğu bir iktisadi çerçevede, işçi sendikaları, devletin koordinatör olarak merkezi rolü altında şekillendi. Sendikaların kuruluşu için belirlenen yasal çerçeve içinde, ilk olarak 1880 yılında mesleki ve endüstriyel işçi sendikaları ortaya çıktı, 1900 yılında çok başlı mahalli federasyonlar, 1918 yılında da Yunan Genel İşçi Sendikaları Konfederasyonu (YGİK) kuruldu. Tıpkı işveren örgütlerinde/sendikalarında olduğu gibi, işçi sendikalarının yönetim organları da rakip partiler tarafından etkilendi, statüleri sürekli kamu düzenlemeleri ile baskı altında tutuldu. 1974 yılına kadar, bağımsız işçi sendikacılığının önderleri ve destekçileri polis gözetimi, tutuklama, hapis ve bazen de cinayetlerle yüz yüze geldi. Bununla birlikte, işçi sendikası liderleri hükümetle iyi ilişkiler geliştirdiler, sendikalar işçiler tarafından değil devlet tarafından finanse edildiği için, devletin bir tür patronajı altına girdiler. Devlet işçi temsilcilerine daima mesafeli durdu ve 1990 yılında YGİK hükümet politikalarına karşı çıktığı için işçi sendikalarına sağlanan desteği kesti. İşçi sendikaları finansal bakımdan çaresiz bir konuma düşürüldü. Bununla birlikte sistem kısa sürede devlet destekli işçi sendikacılığı konumuna geri döndü ise de, YGİK liderliği içindeki siyasi eğilimler sendikaları

mini siyasi partiler haline dönüştürdü. Sendikaların önde gelen üyelerine, sendikadaki görevlerini yerine getirmek için belirli imtiyazlar sağlandı ve liderlikleri sürdürdükçe endüstri ilişkileri sisteminde istihdamları garanti altına alındı. Aşırı siyasallaşan ve devletçe aşırı korunan sendikacılık, işçi sendikacılığı kurumunun misyonunu bulandırdı, işçi sendikalarının işçinin haklarını savunan örgütler olduğu imajı ortadan kalktı. İşçi sendikaları toplum tarafından hükümetten aldığı emri yerine getiren kurumlar olarak algılandılar.

Krizden Sonra Yunanistan Endüstri İlişkileri Sistemi (2009'dan Sonra)

Yunanistan 2008 Küresel Finansal Krizinin etkisine girmeden önce, inşaat sektöründe patlak veren bir mini krizle karşılaştı. 2004 Atina Olimpiyat oyunlarından sonra, elde yeterli inşaat projesi olmaması nedeniyle, Yunan inşaat sektöründe bir mini kriz ortaya çıktı. Mini krizin etkileri ortadan kalkmadan 2008 Küresel Finansal Krizinin Avro alanına yayılması ve bilhassa Yunanistan'da borç krizine dönüşmesi, Yunan ekonomisini durgunluğa itti. Durgunluğu engellemek, üretim ve istihdamı arttırmak için, işçi sendikalarına aşırı güç veren ve Yunanistan'ın rekabet gücünü düşüren endüstri ilişkileri sisteminin reforma tabi tutularak esnetilmesi gündeme geldi. Endüstri ilişkileri sisteminde esneklik, kısmi zamanlı çalışma, sabit süreli çalışma ve çalışma süresinde esneklik anlamına geliyordu. Endüstri ilişkileri sistemindeki bu esnetme, paydaşlar tarafından farklı şekilde algılandı. Ancak bu endüstri ilişkileri reformu paydaşların görüşlerinin alınması, tartışılması ve ikna edilmesi çerçevesinde yürütülmedi. Bu durumda paydaşlar reform sürecinde uzlaşmadığı takdirde süreci ret edecekleri hususunda anlaşılabilir ise de fazla direnemediler. Reform süreci işçi sendikalarının kaybetmesi ile sonuçlandı.

Küresel kriz, Yunanistan'ı Troykanın yönettiği kredi mekanizmasına başvurmaya zorladı. Yunan Hükümeti ile Troyka arasında yapılan görüşmeler sonucunda, Troyka kredi karşılığında endüstri ilişkileri sisteminin değiştirilmesini talep etti. Görüşmede Troykanın görüşlerine tamamen karşı olan işçi sendikaları temsil imkânı bulamadılar. Troyka tarafından talep edilen endüstri ilişkileri sistemindeki değişim üç memorandum ile gerçekleştirildi.

Memorandum I, 3845/2010 sayılı yasadır. Yasa, özel sektörün ücret tespitinde devlet müdahalesini güçlendirdi. Bu durum ücretlerin, işçi ve işveren taraflarının serbest toplu görüşmeleri yoluyla değil, bireysel sözleşme ile belirlenmesine odaklı olup, içerik, kapsam ve güç unsurlarında değişikliğe giderek istihdam koşullarını ve emek piyasasının geniş anlamda fonksiyon görmesini zayıflatan bir girişimdir. Sonuç olarak bu reform, emek maliyetini düşürerek daha rekabetçi bir Yunan ekonomisi kurmak amacıyla, liberal ve esnek bir endüstri ilişkileri sistemi tesis etti.

Memorandum II kısaca 4046/14.02.2012 sayılı yasa olup çok sayıda yapısal tedbir içermektedir. Bu yeni mevzuat ile özel sektörde ortak anlaşma ve tahkim süreçleri benimsendi. Asgari ücret ve ek ödemelerde üç temel değişiklik yapıldı:

1. Mevcut ücret ve ek ödemeler %22 oranında düşürüldü. Bu düşüş 25 yaş altı çalışanlar için mesleği ve sektörü ne olursa olsun %32'dir. Bu kesintileri tek taraflı uygulamak, yeni işe başlayanlar için, işverenin tasarrufuna bırakıldı.
2. Kolektif istihdam anlaşması ve tahkim kararları için, süresiz kolektif istihdam anlaşmalarının yapılması yasaklandı, bunun yerine 2 ila 3 yıllık sabit dönemler tespit edildi.
3. Tahkim mevzuatı gözden geçirildi, işçi ile işverenin anlaşması durumunda tahkim sürecinin başlayacağı ve tahkimin çıplak ücret üzerinden yapılacağı ve diğer ödemeleri kapsamayacağı kuralı kondu.

Memorandum III, 4093/12.11.2012 sayılı yasa olup, 2013-2016 dönemi için geçici finansal stratejinin düzenlenmesinde, şu değişiklikleri esas aldı:

1. Asgari ücret tekrar gözden geçirildi, düşürüldü ve finansal ayarlama programının sonuna kadar minimum ücreti belirleme yetkisi bakanlar kuruluna verildi.
2. Gelecekteki ulusal ve genel kolektif istihdam sözleşmeleri, sadece minimum istihdam sürelerini belirleyecek ancak ücret ve ek ödemeleri belirlemeyecektir. İstihdam süreleri sadece işçi ve işveren birliklerinin üyeleri için geçerlidir. İşverenler, işveren birliklerine olan üyeliklerini sonlandırabilir.
3. Ulusal ve genel kolektif iş akdine dayanan ve çıplak ücretin %10'una karşılık gelen evlilik ödeneği uygulaması kaldırılmıştır.
4. Kıdem tazminatı uygulaması değiştirilmiştir.

Troyka tarafından yapılan bu düzenlemeler Yunanistan'dan örgütsüz ve esnek bir endüstri ilişkileri sistemi talep etmektedir. Hâlbuki Troykanın bu talepleri, AB'nin halen yürürlükte olan istihdam ve endüstri ilişkileri yasaları ile çelişmektedir. Memorandumlar aracılığıyla Yunanistan'a dayatılan yeni mevzuat, hayat ve çalışma şartlarını kötüleştirerek, iktisaden zayıf sosyal gurupların itibar kaybetmesine yol açtı. Bakanlar kurulu, 2012-2016 döneminde, endüstri ilişkileri sisteminin temel paydaşlarının asgari ücret sınırını belirleme hakkını ortadan kaldırdı. Asgari ücret %22 oranında düşürüldü ve asgari ücretin sınırının belirlenmesi 2017 yılından itibaren tek taraflı olarak hükümete verildi. Hükümetin asgari ücreti; Yunanistan'ın genel ekonomik durumu, verimlilik, fiyat ve rekabetçilik bakımından gelişme perspektifi, istihdam, işsizlik ve gelir ücret seviyelerine göre belirlenmesi kararlaştırıldı. Ulusal ve genel kolektif istihdam anlaşmalarının asgari ücreti belirleme yetkisi ortadan kaldırıldı ve yetkisi sadece ücret dışı istihdam şartlarını belirlemeyle sınırlandırıldı. Bu durum ulusal ve kolektif istihdam anlaşması kurumunu çökertti. Devlet ve Troykanın yeni mevzuat getirme-

deki amacı, ekonominin rekabet gücü kazanmasını sağlamak ve üretim maliyetlerini düşürerek işsizlikle mücadele etmektir. Yeni mevzuat, işçi sendikalarının gücünü kırarak ve çalışan bireyi endüstri ilişkileri sisteminde dikkate almayarak, amacına ulaştı.

Özetlemek gerekirse, Yunanistan'da Troykanın kurduğu yeni endüstri ilişkileri sistemi; çatışma kontrol mekanizmaları bulunmayan parçalanmış ve kurumsallıktan uzaklaştırılmış, işverenin rolünün arttırıldığı ve işçinin rolünün azaltıldığı bir endüstri ilişkileri sistemidir. Sistem, son derece zayıf ve etkisiz işçi sendikacılığı, ulusal ve genel kolektif istihdam anlaşmaları sisteminin devre dışında tutulduğu bir toplu pazarlık sistemi, devlet tarafından sıkıca denetlenen ve kısıtlan asgari ücret ve ek ödemeler ile sonuçlanmıştır.

Sonuç

2007 yılında ABD'de ortaya çıkan finansal kriz, kısa sürede 2008 Küresel Finansal Krizi haline dönüştü. Avro bölgesine ulaşan kriz, ekonomik durgunluğa ve borç krizine yol açtı. Avrupa ülkeleri krizden farklı şekillerde etkilendiler. Krizden minimum derecede etkilenen Almanya'nın yanında krizden ağır şekilde etkilenen Yunanistan da yer almaktaydı. Yunanistan, borç krizinin üstesinden gelmek üzere Avrupa Komisyonu (EC), Avrupa Merkez Bankası (AMB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF)'den oluşan Troyka ile anlaştı ve Troykanın dayattığı kemer sıkma politikasını uyguladı. Bu politika, Yunan endüstri ilişkileri sisteminde emsali görülmemiş değişikliklere yol açtı ve işçi temsilcilerinin endüstri ilişkileri sisteminin karar mekanizmasından tamamen tasfiyesi ile sonuçlandı. Yunan politikacıların krize karşı vaktinde tedbirler almamaları, borç krizinin doğurduğu yükün büyük kısmının Yunan işçi sınıfı üzerinde kalmasına yol açtı.

Yüksek hukuk standartları ile nitelenen AB'nin, Yunanistan borç krizi sürecindeki tutumu son derece ilginçtir. Bir kere Yunanistan'ın, AB tarafından geliştirilen kamu borcunun GSYİH'ya oranının %3'ü aşmaması kuralını sürekli olarak ihlal etmiş olması ve bu oranın %146'ya ulaşmasına rağmen, AB otoritelerinin bu durumu görmezden gelmeleri dikkat çekicidir. Benzer şekilde Yunanistan, Eurostat'a gönderdiği resmi istatistiklerde sürekli olarak oynamalarda bulunmuştur. Durumu yakinen takip eden AB otoritelerinin bu duruma sesiz kalması son derece düşündürücüdür.

Yunanistan'ın içinde bulunduğu borç krizinden kurtulması için, Troykanın kesenin ağzını sonuna kadar açması, arka arkaya kurtarma destekleri vermesi ve Yunan bonolarını elinde bulunduran yatırımcıların, alacaklarının bir kısmından feragat etmeleri; söz konusu uluslararası kurumların başka ülkelere göstermeyeceği bir sempatiyi temsil etmektedir.

Troykanın bütün bu destekler karşılığında Yunanistan'ın, içinde işçi temsilcilerinin yer almadığı bir endüstri ilişkileri sistemini kabul etmesi, ekonominin rekabet gücünün sadece işçilerin sistemden dışlanması yoluyla sağlanması göstermektedir ki bütün iktisadi krizlerin çözümünün, günün sonunda, işçinin omuzunda kalması bir evrensel liberal iktisat yasası haline gelmiştir. Bu nedenle işçi,

işveren ve devlet temsilcilerinin, kriz ortamında da, sürdürülebilir bir endüstri ilişkileri sistemi üzerinde çalışmaları, bir entelektüel egzersiz değil, hayati bir mecburiyet haline gelmiştir.

Kaynakça

- Bocutoğlu, E. (2014). Ana akım konjonktür teorileri ve 2007 küresel finansal krizi. *International Review of Economics and Management*, 2(2), 1-39.
- Chen, J. (2019). What is sovereign debt?, *Investopedia*, 10.09.2019 tarihinde <https://www.investopedia.com/terms/s/sovereign-debt.asp> adresinden adresinden erişilmiştir.
- Etmektzoglou, A. (2013). *The impact of financial crisis on industrial relations in Greek industry*. PhD Thesis, Nottingham Trent University. 02.09.2019 tarihinde <https://core.ac.uk/download/pdf/42393082.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Kenny, T. (2019). What is the European debt crisis?, *The Balance*, 11.09.2019 tarihinde <https://www.thebalance.com/what-is-the-european-debt-crisis-416918>, adresinden erişilmiştir.
- Kuttner, R. (2013). Seven deadly sins of deregulation and three necessary reforms. 10.09.2019 tarihinde *The American Prospect*, prospect.org/article/seven-deadly-sins-deregulation-and-three-necessary-reforms adresinden erişilmiştir.
- The National Commission. (2011). *The financial crisis inquiry report*, Official Government Edition, FCIC Website.
- Roubini, N. ve Mihm, S. (2012). *Kriz ekonomisi, dünya ekonomisinin çöküşü ve geleceği*, (Çeviren: Işıl Tezcan), İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Soros, G. (2014). *Anatomy of a crisis*. 16.09.2019 tarihinde www.george-soros.com/interview adresinden erişilmiştir.